

bo'lishidan kelib chiquvchi hissiy holatni ifodalovchi, maxsus qiyosiy (وزن) qolipga ega bo'lgan grammatik konstruksiyadir. Masalan, **السَّمَاءُ أَجْمَلُ مَا** (osmon naqadar go'zal!) jumlasida so'zlovchi osmon go'zalligining odatiy darajadan yuqori ekanligidan hayratini bildirmoqda.

Ta'ajjub uslubi arab tilida ikkita rasmiy, qiyosiy (qiyāsī, ya'ni istalgan mos fe'ldan yasash mumkin bo'lgan) sig'aga ega, bulardan tashqari cheklangan miqdordagi sam'iy (faqat eshitilgan, qiyoslab yasab bo'lmaydigan) iboralar ham mavjud. Bu uslubning o'ziga xosligi shundaki, u grammatik shakli jihatidan xabar (informatsion) jumlagi o'xshasa-da, mazmunan u insho (buyruq, tilak kabi hissiy-irodaviy) jumlar toifasiga yaqinroq turadi, chunki uning asosiy maqsadi ma'lumot berish emas, balki hissiy holatni ifodalashdir.

Birinchi sig'a: □□□ □□□□□□□□□□ **konstruksiyasi.** Ta'ajjubning eng keng tarqalgan va asosiy sig'asi — **أَفْعَلُهُ مَا** (naqadar ...!) qolipidir. Bu konstruksiyada **مَا** so'zi "ta'ajjubiya" (ta'ajjub bildiruvchi) ism bo'lib, u muftada vazifasini bajaradi va marfu' holatda, mabniy (o'zgarmas) holatda keladi. **أَفْعَلُ** — bu ta'ajjub fe'li bo'lib, u har doim mozi shaklida, uchinchi shaxs birlik erkak jinsida keladi, garchi jumlaning ma'nosi boshqa shaxs yoki jinsga tegishli bo'lsa ham (masalan **أَجْمَلُهَا مَا** — u naqadar go'zal! — jinsi ayol bo'lsa ham fe'l o'zgarmaydi, faqat oxiridagi zamir moslashadi).

Fe'ldan keyingi qism — masalan yuqoridagi misoldagi **السَّمَاءُ** — bu fe'lning maf'ul bihi bo'lib, u har doim mansub holatda keladi. Butun **جُمْلَة** ismiya nuqtai nazaridan ta'ajjub jumlasini tahlil qilinganda, **أَفْعَلُهُ مَا** butun birikma xabar vazifasini bajaradi, **مَا** esa muftada hisoblanadi. Bu — arab tilidagi eng ixcham va tez-tez qo'llaniladigan ta'ajjub shaklidir: **الصِّدْقُ أَحْسَنُ مَا** (rostgo'ylik naqadar yaxshi!), **اللَّيْلُ أَطْوَلُ مَا** (tun naqadar uzun!).

Ikkinchi sig'a: □□□□□□□□ □□□□ **konstruksiyasi.** Ta'ajjubning ikkinchi qiyosiy sig'asi — **بِهِ أَفْعَلُ** (naqadar ...!) bo'lib, bu shaklan buyruq (amr) fe'liga o'xshasa-da, ma'no jihatidan xabar (ta'ajjub) bildiradi. Bu konstruksiyaning o'ziga xosligi shundaki, **أَفْعَلُ** — buyruq shaklidagi fe'l bo'lib, undan keyin keluvchi **بِ** harfi zoyid (ortiqcha, faqat ta'kid uchun qo'shilgan) hisoblanadi va undan keyingi ism (masalan **بِهِ** dagi **ه** zamiri yoki boshqa zohir ism) grammatik jihatdan fe'lning foili hisoblanadi, garchi u tashqi ko'rinishda majrur (**بِ** harfi bilan) bo'lsa ham.

Masalan: **أَحْسَنُ بِخَالِدٍ** (Xolid naqadar yaxshi!) jumlasida **أَحْسَنُ** — buyruq shaklidagi ta'ajjub fe'li, **بِ** — zoyid harf, **خَالِدٍ** esa lafzan majrur, mahallan (o'rin jihatidan) esa marfu' hisoblanadi, chunki u aslida foil vazifasini bajarmoqda. Bu — arab tili nahvida "lafziy i'rob" va "mahalliy (pozitsion) i'rob" o'rtasidagi farqning yorqin namunasidir: so'zning tashqi ko'rinishidagi i'rob belgisi bilan uning haqiqiy grammatik vazifasi bir-biriga mos kelmasligi mumkin.

Ikkala sig'a ham bir xil ma'noni bera olsa-da, ular orasida uslubiy farq mavjud: **أَفْعَلُهُ مَا** ko'proq neytral, umumiy uslubda, **بِهِ أَفْعَلُ** esa birmuncha rasmiyroq yoki adabiy-she'riy uslubda qo'llaniladi. Ikkala shakl ham bir xil ta'ajjub fe'ldan (masalan **حَسَنُ** fe'ldan

(أَحْسَنَ va أَحْسِنَ) yasalishi mumkin, bu ularning bir xil morfologik negizga ega ekanligini ko'rsatadi.

Ta'ajjub fe'lining shakllanish shartlari. Har qanday fe'ldan ham to'g'ridan-to'g'ri ta'ajjub sig'asi yasalavermaydi — bu uchun fe'l bir qator qat'iy shartlarga javob berishi kerak. Birinchidan, fe'l sulasiy (uch harfli) bo'lishi kerak — to'rt harfli yoki undan ortiq fe'llardan bevosita ta'ajjub yasalmaydi. Ikkinchidan, fe'l mutasarriif (to'liq tasriflanadigan) bo'lishi kerak — لَيْسَ kabi faqat mozi shaklida qoladigan fe'llardan ta'ajjub yasab bo'lmaydi.

Uchinchidan, fe'l muta'addi (o'timli) yoki lozim (o'timsiz) bo'lishidan qat'i nazar, uning ma'nosi mubolag'aga (kuchaytirishga) moyil bo'lishi kerak — odatda sifat-xususiyat bildiruvchi fe'llar (masalan حَسُنَ — chiroyli bo'ldi, كَبُرَ — katta bo'ldi) bu talabga javob beradi. To'rtinchidan, fe'l ijobiy (musbat) ma'noda bo'lishi, ya'ni salbiy (manfiy, inkor bilan) shaklda bo'lmasligi kerak. Beshinchidan, fe'lning ma'nosi "qobili tafovut" bo'lishi, ya'ni darajalanish mumkin bo'lgan xususiyatni bildirishi kerak (masalan مَاتَ — o'ldi kabi darajalanmaydigan fe'llardan ta'ajjub yasalmaydi). Oltinchidan, fe'l رَنَگ (rang) yoki jismoniy nuqsonni bildiruvchi أَفْعَلَّ vaznidagi fe'l bo'lmasligi kerak (masalan عَوَرَ — ko'r bo'ldi kabi fe'llardan ham bevosita ta'ajjub yasalmaydi, chunki ularning o'zi alohida vazn — أَفْعَلَّ — ga ega).

Tavassut usuli: Shartlarga javob bermaydigan fe'llardan ta'ajjub yasash. Agar fe'l yuqoridagi shartlarning biriga (masalan sulasiy emasligi, mazid ekanligi yoki rang-nuqson bildirishi) javob bermasa, undan bevosita ta'ajjub sig'asini yasab bo'lmaydi. Bunday holatlarda nahv olimlari "tavassut" (vositachi fe'l) usulini taklif qiladilar — bunda asl fe'l masdar shaklida (yoki masdar muavval, ya'ni أَنْ + fe'l ko'rinishida) qoldirilib, uning oldiga أَشَدَّ (kuchliroq), أَحْسَنَ (yaxshiroq) yoki مِنْهُمَا تَصَرَّفَ (ular bilan bir xil ma'nodagi boshqa fe'llar) qo'shiladi.

Masalan, اسْتَخْرَجَ (chiqardi, ajratib oldi) fe'li mazid (to'rt ziyoda harfli) bo'lgani uchun undan bevosita ta'ajjub yasab bo'lmaydi, shu sababli اسْتَخْرَجَهُ أَشَدَّ! (uning chiqarib olishi naqadar kuchli!) tarzida tavassut usuli qo'llaniladi — bu yerda اسْتَخْرَجَ — asl fe'lning masdari bo'lib, أَشَدَّ vositachi ta'ajjub fe'li vazifasini bajarmoqda. Xuddi shunday, خَرَجَ (ruboiy fe'l) dan دَخَرَجَتْهُ أَحْسَنَ! (uning dumalatishi naqadar go'zal!) kabi konstruksiya hosil qilinadi. Bu usul arab tili sarf-nahvining moslashuvchanligini, ya'ni har qanday semantik ma'noni qat'iy morfologik cheklovlar doirasida ham ifoda etish imkoniyatini yaratishini ko'rsatadi.

XULOSA

O'tkazilgan tahlil natijasida quyidagi xulosalarga kelindi. Birinchidan, ta'ajjub uslubi arab tilida hayrat va kuchli hissiy munosabatni ifodalovchi, maxsus qiyosiy qolipga ega grammatik konstruksiya bo'lib, u ikki asosiy shaklga — بِهِ أَفْعِلْ va أَفْعَلْهُ مَا — ega.

Ikkinchidan, birinchi sigʻada مَا mubtada, أَفْعَلُهُ xabar vazifasini bajaradi va undan keyingi ism mansub (mafʼul bih) boʻladi; ikkinchi sigʻada esa feʼl buyruq shaklida boʻlib, undan keyingi ism lafzan majrur, mahallan esa marfuʼ (foil) hisoblanadi.

Uchinchidan, taʼajjub feʼlining shakllanishi qatʼiy shartlarga (sulasiylik, tasarruf, mubolagʻaga moyillik, ijobiylik, tafovut qobiliyati, rang-nuqson bildirmasligi) bogʻliq boʻlib, bu shartlarga javob bermaydigan feʼllarda tavassut usuli (أَشَدَّ، أَحْسَنَ kabi vositachi feʼllar + masdar) qoʻllaniladi.

Xulosa qilib aytganda, taʼajjub uslubi arab tili sintaksisining hissiy-ekspressiv jihatini ifodalovchi muhim vositalardan biri boʻlib, uni chuqur oʻrganish nafaqat grammatik savodxonlikni, balki badiiy va notqlik matnlarini toʻgʻri tushunish qobiliyatini ham oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Sībawayh, ʻAmr ibn ʻUthmān. Al-Kitāb. — Al-Qāhira: Al-Khānjī, jild II.
2. Ibn ʻAqīl, Bahāʼ ad-Dīn. Sharh Ibn ʻAqīl ʻalā Alfīyyat Ibn Mālik. — Bayrūt: Dār at-Turāth, jild II.
3. Al-Ghalāyīnī, Muṣṭafā. Jāmiʻ ad-Durūs al-ʻArabiyya. — Bayrūt: Al-Maktaba al-ʻAşriyya, jild III.
4. Ḥasan, ʻAbbās. An-Naḥw al-Wāfī. — Al-Qāhira: Dār al-Maʻārif, jild III.
5. Ibn Hishām al-Anṣārī. Awḍaḥ al-Masālik ilā Alfīyyat Ibn Mālik. — Bayrūt: Al-Maktaba al-ʻAşriyya, jild III.
6. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitelno-istoricheskoy osveshchenii. — Moskva: Vostochnaya literatura, 2001.
7. Xayrullayev M. Arab tili grammatikasi (morfologiya va sintaksis). — Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2010.